

БЪЛГАРСКИ
ПРЪГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ

ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА ДРУЖЕСТВОТО „ОБЩИ ТРУДЪ“

ГОДИНА II.

КНИГА IV — V. — ФЕВРУАРИ — МАРТЪ

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА ВЪЛКОВЪ
1895

СЪДЪРЖАНИЕ

КНИГА IV — V.

	Стр.
Стихотворения. Отъ П. П. Славейковъ	1
Сердарьтъ, поема отъ Г. Пърличевъ, прѣведе отъ грѣцки Г. Баласчевъ	4
Срѣдъ смѣтний шумъ. Отъ И. Вазовъ	19
На раздѣла съ живота. Отъ Т. Кьорнеръ, прѣв. И. Д. Ш.	20
Отговорьтъ на Мирза Аббасъ. Отъ Е. Милевъ	21
На истинска служба. Разказъ отъ И. Н. Потапенко	22
Моята роза. Отъ Франсоа Кошнѣ. Прѣв. Д. Печалинъ	66
Въ една нощъ. Стихотворение отъ Ф. Панаѣотовъ	69
Какви индустрии сж възможни у насъ. Отъ А. Къръ- Алановъ	70
Бѣлѣжки за търговията и индустрията на Македония. Изъ рапорта на Carmelo Melia. Отъ М. К. С.	86
Какво пѣщо е физически институтъ. Отъ П. Бахметьевъ.	111
Състояние на учебното дѣло въ Орѣховското учебно окръ- жие прѣзъ 1893/4 уч. год. Отъ Ив. П. Кецовъ	119
Фотография и астрономия. Отъ М. Бъчеваровъ	135
Сръбскиятъ езикъ спрѣмо българския. Отъ Дримколовъ.	140
Гр. С. Пърличевъ. Книжовно-биографични чертици. Отъ Д. Матовъ	157
Нѣколко думи за учебническия прочитъ. Отъ Н. Станевъ.	173

Рецензии и книгописъ.

Ив. М. Гюлмезовъ. Неорганическа химия, часть I. Металоиди. Второ издание. Пловдивъ 1893. Отъ Н. С. Бижевъ	186
— Часть II. Метали. Първо издание. Пловдивъ 1893. Отъ Н. С. Бижевъ	190
А. Тошевъ. Учебникъ по ботаниката за горний курсъ III год. отъ основнитѣ училища и за вторий класъ на гимназитѣ. Пловдивъ. 1894 год. Отъ В. Дяковичъ	193
Ив. Ивановъ. Библиотека „Братски Сюзъ“. I. Положението на българитѣ въ Македония. София 1895. Отъ Р. В.	195
Единъ Македонецъ. Митингитѣ въ Княжеството за Македония. София 1895 г. Отъ Р. В.	199
Вардарски. Стамболовщината въ Македония и нейнитѣ прѣдстави- тели. Вiena 1894 год. Отъ Д. Матовъ	201
Д. Шоповъ. Писмо до редакцията	205
Г. К. Куруяновъ. Кжсъ отговоръ	205
D. Vikelas. La Grèce byzantine et moderne. Essais historiques. Paris. 1892. Отъ И. Д. Шишмановъ	210
Sagarpet Ter-Mkrttschian Die Paulikianer im byzantinischen Kai- serreiche und verwandte ketzerische Erscheinungen. Leipzig 1893. Отъ И. Д. Шишмановъ	223
François Corré. Pour la couronne, drame en cinq actes en vers. Paris. 1895. Отъ И. Д. Шишмановъ	232
Стоянъ Поповъ. Сбирка стихотворения. София 1894. Отъ Д. Матовъ	243
Gustav Meyer. Neugriechische Studien. III. Wien. 1895. Отъ Д. Матовъ	246
Н. Геровъ. Рѣчникъ на българскый языкъ съ тълкувани рѣчици на български и руски. Часть прѣва А. — Д. Пловдивъ 1895. — Отъ Д. М.	247

	Стр.
М. Московъ. История на българската литература. Търново 1895. Отъ А. Т.	247
А. Киселовъ. Начална Алгебра за четвъртий класъ на мъжките и дѣвическите гимназии. Пловдивъ, 1895.	248
Н. Голосмановъ и Ст. Тотевъ. Сборникъ отъ аритметически задачи. Часть I. Пловдивъ, 1895. Отъ Е. На.	248
С. Смайлскъ. Спестовностъ, прѣводъ отъ руски. Стара-Загора, 1895.	248
Куртманъ. Задачата на народния учителъ. Ст.-Загора 1895.	249
Иванъ Толевъ. Китаря, Лирически стихотворения. Варна 1895. Отъ М.	249
Prof. D. Ciampolini. I codici paleoslavi della R. Biblioteca Nazionale di San Marco. Roma, 1894. Отъ М. Г.	251

Изъ нашитѣ и чуждитѣ списания.

Български Църковенъ Прѣгледъ, мѣсечно списание. Редакторъ- издатель Игнатий Рилскій. София, 1895 — Медицин- ска бесѣда, кн. VIII. — Литературни Записки год. I. кн. I. П.—Народенъ Учителъ, мѣсечно педагогическо спи- сание. Год. I кн. I.—Изворъ, год. IV. кн. I. — Практическо птиневѣдство, год. II. кн. I. — Свѣтъ, год. II. кн. XI и XII. — Българска Сбирка, год. II. кн. III.—Искра, год. V, томъ II, книга 9. — Български Алманахъ, год. четвърта. — Сборникъ на пошитѣ и телеграфитѣ, полумѣсечно спи- сание. Издава отдѣлтъ на пошитѣ и телеграфитѣ. София. кн. I — V. — Периодическо списание, кн. XLVI и XLVIII. — The nineteenth century. November 1894 № 213.—Записки Им- ператорскаго Харьковскаго Университета, 1895. кн. I.	252
---	-----

Книжовни и научни вѣсти.

Рескриптътъ на негово Царско Височество отъ 18. Януари н. г. Отъ П. Д. III. — Тридесетъ-годишниятъ юбилей на проф. М. Драгомановъ. Отъ Д. Д. А — Научната дѣятелностъ на 66-ия конгресъ отъ естествоиспци и лѣкари въ Виена. Отъ П. Бахметевъ.—Звукътъ въ народната метеорология. Отъ П. Габе. — Абонатътъ. Прѣв. Л. М. — Подъ Игото. Отъ Т. Соподжко. — Новъ способъ за получаване на онаки негативи. Отъ Р. — Малкъ астрономически календаръ. Отъ М. Б. — Двадесетъ и петгодишниятъ списателски юбилей на Ив. Вазова. Отъ П. Д. III.	287
Задъ кулиситѣ на нашата журналистика. Отъ редакц. — Музикална хроника. Отъ Л. III.	319

По правописния въпросъ.

Новата правописна комисія. — Мненията за правописния проект. — — ми или — ме. — Колебанията на нашия правописъ. — Ново дружество за упрощение на френския правописъ.	321
--	-----

Поради стачки и бъркотии въ печатницата, които тра-
ехъ около 40 дена, „Бълг. Пр.“ закъснѣ съ излизаньето си. Все по
тая причина се вмъкнахъ тоя ихъ доста печатни грѣшки, защото пе-
чатницата бѣ принудена да си достави новъ персоналъ, който трѣ-
баше набързо да смогне изданието. Но съща причина бѣхме прину-
дени да издадежъ — противъ нашия принципъ — двѣ книжки заедно.
Молимъ за това прошка отъ г-да абонатитѣ.

Стр. 20. „На раздѣла съ живота“ р. 8 да се поправи: „На вѣки трѣба
съ мене да замине“.

Сердарътъ

Поема отъ Гргория Ставридисъ (Пърличевъ) охридчанинъ, вѣнчана на поетическия конкурсъ прѣвъ 1860 г. въ Атина.

Прѣвелъ въ проза отъ грѣцки Г. Баласчевъ

Писъци се чуватъ отъ село Галечникъ въ Рѣка ¹⁾). Какво ли е зло постигнало мало и голѣмо, та всички сж мило заплакали? Градушка ли побѣ ниви златокласи? Скакалци ли допаднѣхж? Или султанътъ пратиъ прѣди врѣме тежки данъци да собира? Нито е градушка побѣла ниви златокласи, нито сж скакалци допаднѣли, нито пъкъ султанътъ е пратиъ прѣди врѣме да собира тежки данъци: гегитѣ убили Кузманъ капитана, сердаринътъ, юнакъ надъ юнаци, и отъ сега за на прѣдъ люти разбойници албанци ще тѣпчатъ и оскверняватъ нашитѣ сѣнчести планини.

Тѣй приказвахж смутени и поразени орачтѣ, вѣрнитѣ слуги на майка-земя; а женитѣ, като чухж жалната вѣсть, скубѣхж си коситѣ. Мълвата се издигаше до небеса и растѣше на бързи крила; а злокобникътъ, вѣстителъ на злината, полетѣ и къмъ другитѣ народи. Тогава се заплакахж вдовици и сирачета: орачи и овчари — останжжж като отъ грѣмъ поразени.

Пролѣтна вечеръ. На пѣтнитѣ врата сѣди жена, срѣдна възраст, съ гордѣ погледъ, здрава, пълна. Като склучила рѣцѣ на крѣпкитѣ си колѣнитѣ, втренчила се тя въ оржжйната цѣва, която бѣше грижливо сама излѣскала съ дребно стуканѣ въглени. Въ погледа ѣ блѣщи юнашка сила, амазонска сърченостъ и ангелска женска хубостъ. Годанитѣ ѣ никакъ не покѣтнѣли красотата на цѣвнѣлото ѣ лице, което още сияе, като въ веселитѣ ѣ приятни младини. Тази жена е Неда, клетата и достойна за похвала Кузманова майка. Потѣнжла въ мрачни мисли, тя впила очи въ земята, защото прѣвъ ношѣта бѣше сънувала страшенъ съпъ: „Стѣлповетѣ на домътъ ѣ изведнажъ и съ голѣмъ шумъ бѣхж се срутили, и само въ

1) Краище въ Дебърско, съ нѣколко села.

срѣдата бѣ останялъ единъ едничкъ, който подпираше сградата; но и него безчетъ страшни змейове, съ огнени очи, яростно го клатѣхъ. Най-сетнѣ домътъ се сгромоляса, и купища развалини станяхъ му гробнина.“ Тя не вѣрваше въ сънища; но мрачни прѣдчувствия вълнувахъ душата ѝ, и противъ нейната воля, мъчителнитѣ призраци отъ ужасния сънъ все се мѣркахъ прѣдъ очитѣ ѝ. При всѣки шепотъ тя издигаше намръщеното си чело, като че ли нѣщо дирѣше, и пакъ го сваляше, като овехнѣло цвѣте, безъ да знае защо и за какво. Който заминеше покрай почтената вдовица, поздравяше я и криеше насълзенитѣ си очи. Никой се не осмѣляваше да ѝ обади за злата орисница на еднородното ѝ чедо, и едничката подпора на къщата ѝ, десно крило майчино, и плашило за албанскитѣ люти змии, що опустошавахъ околността и разплаквахъ сирацитѣ. Майката се тъкмѣше да тури на огъня котелъ вода, за да окъпе уморенитѣ стави на юнака, ала него носѣхъ мъртъвъ! Горката майка се надѣваше и сега да посрѣщне прѣмилния си синъ, непобѣдимия царъ на сѣнчеситѣ планини, наперенъ и силенъ, възседналъ на враня коня, тъй както често пѣти Кузманъ се качеше на планината съ вѣрната си дружина, за да гони разбойницитѣ, и всѣки пѣтъ се връщаше гордъ побѣдителъ.

Между туй зачу се внезапно шумъ отъ много народъ. Четирма гологлави албанци, носѣхъ печално и тържествено на рѣцѣ мъртвецъ. Морни и потни сложихъ тѣлото прѣдъ пѣтнитѣ врата. Тогава изведнажъ мало и голѣмо отъ близу и далекъ се струпа около мъртвеца като едно тѣло. Отъ всѣкъдѣ ехтѣхъ неутѣшими тжжни писъци и ридания. Всички като че ли оплаквахъ най-мило и най-скъпо нѣщо на свѣта. До Кузмановия труцъ цвилѣше въ кръви облѣнъ конь, който отъ жалостъ бѣ спуснѣлъ гривата си надъ юнака и удряше съ копита и ровѣше земята. Съ разтреперани крачки пристѣпи и майка му; тя не повѣрва най-напрѣдъ очитѣ си — подвоуми се. Само по всенародния плачъ отгада съдбата си клета и веднага си спомни сънътъ. Тя изпицѣ колкото ѝ гласъ държеше, като лъвица първескиня, на която дръзки ловци сж отнесли рожбата ѝ. При тая гледка и най-жестокосърдиятъ пролѣ горещи сълзи, а цѣлото село ехтѣше отъ писъци. Неда фърли убрусъ отъ глава и раздърпа дългитѣ си плетени, а плачътъ ѝ се издигаше до небеса . . . „Сторѣте ми пѣтъ, вие малодушни селяни, извика тя яростно на тълпата: Чедото си да видж! О, жалки земни твари! Защо оплаквате

Кузмана? Нима за него съ малка награда майчини сълзи и роднински ридания? Нещастници, оплачете цвѣтороснитѣ си млади невѣсти, които ще станатъ плячка на разбойниците! Клетници, кому ще се ославяте сега? Ето, Кузманъ, който брагѣше нашата бащина земя, като зѣницата си, умрѣ, погинѣ!“ Тълпата се стрѣсна и бързо се разшава да ѝ стори пѣтъ. Тя съ разпуснатъ коса, и занесена като вакханка, се фърли върху мъртвеца и съ жаленъ писъкъ обхванъ студената му глава, както бършлѣнътъ обвиня стволътъ на нѣкой огроменъ яворъ, комуто дължи своя животъ. Плачътъ ѝ растѣше и растѣше и заглушителни гласове пълнѣхъ въздуха.

Безброй жени обиколихъ герестната майка и като милогласни лѣстовици задумахъ ѝ думи за утѣха. И полека-лека я отдѣлихъ отъ хладното тѣло на милото ѝ чедо. А кой ли смъртенъ може слуша непокрѣтенъ женския плачовенъ гласъ?

Гегитѣ веднага слѣдъ туй пристѣпихъ гологлави, съ благоговѣние и умиленъ погледъ, безъ всѣка приструвка, съ скръстени ръцѣ, и най-стариятъ отъ тѣхъ каза: „Майко, имашъ право да плачешъ и тѣгувашъ толкова; защото си изгубила синъ, комуто подвизитѣ ще възпѣватъ божнитѣ колѣна отъ уста въ уста. Славнитѣ му дѣла ще послѣдватъ юнацитѣ като него, а тебе всички пѣвци на земята ще прославятъ, като славна майка юнашка. Но за Бога, поукроти малко тѣгата си и послушай ме. Азъ ще разкажъ дѣлата му, защото и Богу е угодно да се приказватъ и слушатъ юнашки подвизи“. И мъртва тишина се въдвори между многолюдния народъ.

„Днесъ на брой стотина души, като цѣпѣхме въздухътъ съ пѣсни, стигнахме въ Станъ. Да бѣше далъ Богъ, днесъ да не бѣше ни осъмняло! Въ този ужасенъ день толкова юнаци ги сполетѣ нещастие! Нѣкакъвъ зълъ духъ на погибель ни завлѣче! Прѣмили роднини, опитни въ биткитѣ, днесъ видѣхъ, да се прѣмѣтатъ като риби. Много майки срамно ще оплакватъ чедата си, а женитѣ — мъжетѣ си . . . . Десетъ вагли виторози овни грабнахме отъ близката кошара; а вѣкон отъ насъ нахълтахъ въ Станъ, строшихъ вратитѣ, потърсихъ чистъ хлѣбъ и заграбихъ до десетъ красиви момичета отъ прѣградкитѣ на родителитѣ имъ, за да прислужватъ на гощавката. Но, ето че Богъ, милостивъ надъ злочеститѣ, съзрѣ това отъ далечнитѣ небесни височини и чу страшнитѣ охкания на невиннитѣ. Ролята на бичъ божи зае вitezътъ, твой синъ, който си е прѣдначърталъ и ужасни планове . . .

„Ний заклахме рудитѣ овни и, като ги одрахме опитно, набодохме ги на рѣжни. Обагри се черната земя отъ кръвта на овнитѣ; но за туй слѣдъ малко се готвеше, като червенъ порой, да се пролѣе кръвъ ювалка върху сжщата земя, тѣй като нищо се не е отървало отъ окоето на създателя. Петъ огньове накладохме, и на всѣки се печахъ по два овна. Щомъ силниятъ и всепояденъ огньъ опече месото, угасихме жаръта, пасѣдахме радостно десетъ по десетъ подъ сѣнчеститѣ дървета. И като орли отъ гладъ изтощени, лакомо се спуснахме да грабимъ тлъстото месо и бързо да ядемъ; а красивитѣ прислужници наливахъ въ глиненни канати и ни подавахъ студена водица. Но нашитѣ наемни войници, слѣдъ като се добрѣ нахранихъ, взехъ да ги оскърбаватъ съвсѣмъ нахално. Тогава отвсѣкъдѣ екна буйно кикотенъе съсъ злокобно прѣдзнаменование; и очитѣ на докачителитѣ се просълзихъ, като че ли всичкитѣ грозѣше опасностъ, а младитѣ момичета мълчахъ и се червѣхъ, като алень божуръ. Азъ укорихъ ругателитѣ строго, ала необузданата буйна младостъ не слуша старчешки съвѣти, защото и ужасното божие бѣдствие бѣше вече надвиснало надъ главитѣ ни. И когато яркото слънце стоеше спрѣно срѣдъ небесния сводъ, внезапно, срѣдъ крѣсцитѣ на гощавката, зададе се юнакътъ, страшень, възседналь на конь, съ десетъ мина храбри другари, и всѣки отъ тѣхъ се тѣкмѣше да нападне па невъорженъ. Но доблестниятъ Кузманъ дава знакъ съ глава и не имъ одобрява туй. Той имъ вдѣхва дързостъ и веднага праца до насъ вѣстителъ за борба. Тогава отчаяни, докачителитѣ почнахъ безъ воля и полека да се обрѣжватъ за отбрана, защото треперѣхъ прѣдъ близката смъртъ. Тѣ, като си спомнихъ псувнитѣ, чувствувахъ, какъ се смързва кръвта въ жилитѣ имъ. Тогазъ Кузманъ веднага извика на вѣрната си дружина: „Храбри момци отъ Рѣка, бждете мъжествени! Отъ нищо се не бойте, а само безчестието прѣзрете. И сега се покажете смѣли! И ако нѣкогашъ ви е почерпила вдовица съ роино вино, за да уталожи силната ви жажда, ако сираче съ почетъ и умилень погледъ е цалувало мощната ви десница, ако всѣки единъ отъ насъ, като е държалъ почетно мѣсто въвъ веселитѣ гощавки, гордѣль се е съ първенство, и ако най-сетнѣ на васъ първенъ се е поднасяла каната съ роино вино и всѣки съ усмивка ви поглеждалъ, — нека всичко туй си спомнимъ и въ тазъ кървава битка нека се покажемъ храбри, за да не ни хультъ хората, че наистина сме недостойни за почести, че несправедливо се хвалимъ и напусто се перимъ. Напрѣдъ! нашата на-

писана и неизбѣжна съдба е въ Божиитѣ рѣцѣ“. Като изказа всичко туй, Кузманъ, разпали вродениятъ имъ духъ и държейки въ десна рѣка двуостра сабя дамаскиня, полетѣ, яхнахъ на конь-вихрогонъ. А вѣрната му дружина отъ славни десетъ мина и тя тичешкомъ послѣдва поривния бѣгъ на коня, дишейки гнѣвъ и яростъ за отмъщение, като вълна вихрогонна, буйна полетѣ съ грѣмогласенъ викъ. Загърмѣхъ огнедишни пушки, и засвѣтвахъ саби, като свѣтканица. Геги падахъ безброй и се валяхъ по земята. Но неравна бѣше кървавата борба, и тѣ приклонихъ най-сетнѣ глави. Тѣй имъ било писано! Тѣ нѣмахъ нито мѣдни грѣди, нито желѣзни рѣцѣ; но и тѣхъ ги бѣ майка родила. Тогава само твоятъ Кузманъ останъ въ лютата борба.

„Самъ самичкъ, като гигантъ сторжкъ се постави противъ неприятелската фаланга. Коньтъ му фърчеше, като вихръ, на къдѣто го увличаше волята на мощния яздець; и съ ловкостъ, като ехидна змия, цѣпѣше неприятелския строй и пазѣше драгия си витезь. А той срѣдъ борбата като свѣтканица прѣпускаше послушния си конь. Всѣки неговъ погледъ бѣше грѣмъ за неприятеля, а всѣки удъръ — смъртъ, и въ единъ мигъ само напрѣдъ, назадъ и наоколо, като се обръщаше съ орловия си погледъ, въртѣше мечтъ си тамъ, гдѣто го застрашаваше по-голѣма опасностъ. Черната земя се обагри отъ албанска кръвъ! А коньтъ отваряше широко ноздритѣ си и цвилѣше, защото и той бѣше доблестенъ съучастникъ въ побѣдата. Той тѣпчеше тѣлата на падналитѣ борци, които още пѣшеахъ. Охканията бѣхъ ужасни! Тогава Кузманъ, прѣдъ изуменитѣ очи на албанцитѣ, заприлича на страшенъ демонъ, на кървожаденъ зълъ духъ, вѣстителъ на отмъщение, и покровителъ на страдалцитѣ. Въ разгара на борбата никакъ не приличаше на смъртенъ човѣкъ, и подъ неговия ножъ падахъ албанцитѣ, като жълти класове подъ сѣрпа на жетваря.

„Тогава нашиятъ войвода Махмудъ, наскърбенъ заради съсияята ни, налетѣ като орелъ и пожела да се опита въ борба съ твоя синъ Кузмана. Той намръщи чело и съ кървавъ погледъ, като държение въ двѣтѣ си рѣцѣ пищове и въ ятаганъ устата си внезапно заставъ смѣлъ прѣдъ него. Изведнажъ се чухъ два пищовни гърмежа, и два куршума истрѣкнахъ да дирѣтъ юнашко месо. Едниятъ засегнъ лѣвото юнашко рамо тамъ, дѣто ключтъ се сглобява съ лопатицата; и другиятъ съ голѣма бързина изфуча въ въздуха и, безъ да закачи топло месо, подкопа земния прахъ. Веднага Кузманъ съ горчива усмивка налетѣ върху му и, като се изправи на

врания си конь, застигна го, прѣди още Махмудъ да хване дрѣжката на своя ятаганъ, и веднага дигна сабя дамаскиня и я насочи и удари на мѣсто съсъ сполука, въ лѣвата частъ на гърлото, тамъ дѣто шията гордо се издига отъ туловището. Масивнитѣ кости никакъ не се възпротивихъ на остроото жельзо; то, като дѣлѣше месо и кости, стигна до десната мишница. Тѣй дърварьтъ съ единъ само замахъ отсича цѣлъ джбовъ клонъ. Първомъ падна главата и десната рѣка отъ самото рамо на албанския войвода; а сетнѣ самиятъ му трупъ се повали върху мрѣтвитѣ тѣла, що покривахъ земята. А топла кръвь бриждеше отъ зинжлата страшна рана.

„Много леки рани имаше по Кузмановото юнашко тѣло; имаше не по-малко и такива, които на дълбоко закачахъ вътрѣшноститѣ му прѣзъ ребрата. Но Кузманъ люто разярень, като огнь неугасимъ, дордѣто бликаше топла кръвь отъ ранитѣ му, все още жѣднѣше за кръвь. Ала, щомъ прѣсекна животворниятъ потокъ, прѣклони и той блѣда глава, прошепна нѣколко думи и тутакси падна отъ коня съ голѣмъ шумъ — като старъ джбъ, който стоялъ противъ толкова бури, и най-сетнѣ се сгромолясва и той отъ многото и тежки удари на дрѣзкия дърварь, но смазва при падањето си и самото него“.

Това разказа албанецьтъ, а майката, която до тогава, като изумѣла гледаше въ него, прималѣ, докато го слушаше, и съ оцетъ подкрѣпи силитѣ си. Тя поднови горестния си плачь за милото чедо, и многолюдниятъ народъ, като вълни по дългъ брѣгъ, веднага подзе задружно плачевната пѣсень. И когато прѣстаняхъ малко писъцитѣ и тжгитѣ, разказвачьтъ допълни още и туй: „Майко юнашка! Не плачи за Кузмана, не го жали, защото той по Божа воля се намира въ рая, гдѣто участвува въ неизказани радости, и твоятъ плачь само безпокои душата му: той падна славно, защищавайки бащиното си огнище, а не като разбойникъ, когото Темида гони и го фърля безпоощадно въ мрачна тъмница. Той не умрѣ като робъ, окованъ въвъ вериги, нито пъкъ люто задушенъ отъ проказа, нито отъ смъртоноснъ гладъ, нито се удави въ бурни вълни, нито пъкъ боленъ легна отъ нѣкоя болестъ злотрайна, като жена да окапе въ леглото, нито отъ друга жалка смъртъ умрѣ. Но, ако и да бѣше изпърво още тежко ранень, като вдѣхваше страхъ и трепетъ на неприятеля и слѣдъ като погуби многобройни врагове, падна въ славната борба, отмѣстителъ зарадъ насилия. Той саморъчно въ ужасната борба съ страшни болки и страдания затри голѣмо множество вра-

гове; и азъ ще рѣзкажъ само за по-виднитѣ, тъй като пад-
вжитѣ сж прѣмногo: широкогрудниятъ Якубъ, непобѣдимъ
въ боренето, който като хванъ за корема Дестана гиганта,
прѣдъ голѣмо множество, като камъкъ го фърли, и му се
проточихъ червата; Рушитъ, най-заможния, който се обли-
чаше съсь сѣрмени дрехи, отличенъ гусларъ и пѣвецъ сладко-
гласенъ. опитенъ въ божественитѣ хорà и страшенъ въ бор-
битѣ; мустакатиятъ Селманъ, когото стариятъ му баща, като
умираше, го благослови съ голѣма радостъ, за дѣто, като
обезглави Алиа, си отмъсти за кръвта на по-младъ братъ;
Ахмедъ, поджуренъ отъ слъщето, който, щомъ съ-
гледа, че Светоградскиятъ кадия се тъкми да насили цѣло-
мъдрата съпруга на съсѣда му, го обѣси въ мрачния лѣсъ;
опитниятъ стрѣлецъ Абдурахманъ, чийто бързъ куршумъ ни-
кога не сбъркваше и безъ мжка застрѣлваше небеснитѣ пти-
чки, когато фърчяхъ по въздуха, — но само сега неспо-
лучливо му изфрѣкна куршумътъ, и докато, смаянъ наблю-
даваше убийствата, падижъ и самъ той, ергенъ, като остави въ
дълбока скръбъ стара майка. Той живѣеше въ Малисия, и
у него всѣки клетникъ и прокуденъ намираше прибѣжище,
даже нарочно да е убилъ синъ или братъ на гостоприемника
си. На ако ще би и самъ султанътъ да поискаше отъ него
прибѣгналия злодѣй и съсь смъртъ да го заплашваше, Мали-
сиецътъ пакъ не би се поколѣбалъ, кръвта си да пролѣе,
а не да прѣдаде нещастния просителъ на защита; Сулейманъ,
който подчиненъ на буйнитѣ си години и кжцата си бѣше
продаль, само и само да удовлетвори страстьта си, да се
снабди съ дамаскински оржия; Еминъ, който като търсѣше
ужасна смъртъ, за туй че нѣкога, като пиянствуваль, дока-
чиль безоржжни неприятели, се фърли въ дълбокия сребро-
бистъръ Дринъ, и течението го завлѣче, но видѣ го рибаръ,
фърли се въ разпѣненитѣ вълни и съ плаванье го оттърва,
а днесъ Кузманъ му отрѣза жицата на живота. Така било
писано! Чанъ Йокъ, всеизвѣстния гостоприемець, чиято
кжца за всички бѣше отворена, родомъ отъ планинския Шпатъ,
гдѣто живѣе чудно племе отъ смъртни люди, които въ сжщо
врѣме изповѣдватъ и Христова, и Мухамедова вѣра, и смѣ-
сени празници празнуватъ, на задушници имъ благославятъ
надъ гроба и попъ и имамъ; бързоногиятъ Елисъ, синъ на Аб-
дулаха, който кога се надпрѣдваряше въ тичанье, като лѣсто-
вица фърчеше и не оставаше на праха слѣди отъ стѣпалата
си. Но и на Елиса малко послужихъ краката: и той отъ
Кузмановата сабя вѣченъ сънь задрѣма, като остави вдовица

своята млада невѣста и сираче своята мила щерка; най-сетѣ дивиятъ Махмудъ, отличенъ на всичко, като бикъ между волове, когото всички наричахме войвода и като Богъ почитаме. Всички тѣзи бѣхъ наши войводи, а прости ратници паднхъ безброй. Юнашка майко! Азъ всички нѣма да споменувамъ, нито пъкъ ти ще дотърпишъ да ги чуешъ. Отъ стомина ратборци деведесетъ и шесть съ кръвта си напоихъ черната земя, и само ние четирма останхъ живи и здрави и отъ ножа му пощадени.

Посрамени, дори отъ Станъ, като награда донесохме ти на рѣцѣ мъртвото му тѣло, а не го оставихме като мърша на вълци и врани, защото му е лика прилика почетно погребение. Това сторихме, за да знае всѣки, какъ албанскитѣ племена почитатъ и уважаватъ храбростта. Виждалъ съмъ много пѣти съ удивление въ Едрене сърцати руси казаци, ублажавалъ съмъ и Гърция — кърмачка на храбри юнаци, остарѣхъ въ битки и много градове видѣхъ служейки на Шкодралията, ала нийдѣ не срещнахъ такъвъ юнакъ, като твоя синъ. Майко юнашка! Блажена да бѣде на вѣки твоята нѣнка, що го е кърмила; той се показа достоенъ за твоето гойно млѣко: той паднъ славно въ засмѣнитѣ прѣгрѣдки на побѣдата, като не засрами ни най-малко родѣтъ си. Юнашка майко! Свещена ще бѣде оградата, която ще ечи отъ твоя плачъ, и ни единъ храбъръ албанецъ не ще се осмѣли да бутне вратата, или да похлопа обеспокоително, за да ти иска гозба, тъй като има много богати рай, готови да нахранятъ и напожатъ до ситостъ албанеца съ изобилна месна трапеза. И азъ винаги ще почитамъ този покривъ, дѣто Кузманова майка ще прѣнася горчивата си тѣга. Ето даваме ти дума, и знай, че никой пѣтъ нѣма да се промѣлви, че албанецътъ е прѣстъпилъ сторената вѣра и клетва!“

Веднага се наведохъ съ благоговѣние прѣдъ студеното тѣло на мъртвеца, стиснхъ яко неговата десница и се заклехъ въ священата си беса: „Юначе надъ юнаци! Заклевамъ се тукъ прѣдъ тебе, че никога не ще наскърбѣмъ обичната ти майка, нито ще допуснѣмъ, до колкото ми иде отрѣжки, другъ смъртенъ да докачи домътъ ти“.

Тѣй се заклехъ гегитѣ, чеда отъ колѣното родовито на многошумнитѣ пелазги. А Неда, като отъ грѣмъ поразена, безгласна като риба, издигнъ глава и втренчи благородния си погледъ въ албанския войвода. Най-сетѣ тя съ голѣма дързостъ се обърнъ и му продума, защото скръбта задавяше майчинитѣ гърди, и гнѣвътъ бликаше въ пейнитѣ уста: „До

кога хищници и голоци боси, ще таяте зли замисли? Още ли, разбойници недни, ще правите кроежи за грабежи, кражди и убийства? Клетници! не си ли спомняте, какъ неотдавна ви порази мощната десница на Всевишния? Или се дивашки радвате, че Кузманъ погипж! Но Рѣка и други храбри ратоборци ще въскрѣси, и тѣмъ ще станъ азъ войвода, и въ гжстятѣ гори ще слѣдѣж вашитѣ дири, докато сама загинѣ, или пѣжъ васъ затриж! Защо съмъ жива, ако не си отплатѣж за кръвта на чедото си? За мене е по-добрѣ въ биткитѣ да намѣриж смъртъ или побѣда! Ако Богъ иска, на драго сърдце, ще отфърлиж тежкия товаръ на живота, за да видѣж пакъ сина си. А ти напусто ми хвалишъ Кузмана, като юнакъ надъ юнаци, когато си му врагъ по вѣра. Юначество на коварни похвали малко важи; неприятелскитѣ дарове сж омразни. Никакъ не ме радва вѣнецъ, който се увива отъ ржката на злосторника; защото той тайно въ ума си замисля други злодѣйства. Хвалби ще му пѣжтъ опечеленитѣ албанци и албанки, на които избѣ Кузманъ милитѣ роднини! Тѣ ще разправятъ славата му, дѣлата му, които и ти си видѣлъ съ очи и тувъ ни разказа. Споредъ клетвата ви, албанецътъ отъ кротки рай ще дири дневната си прѣхрана, и само Кузмановиятъ покривъ ще бѣде неприкосновенъ. Но тѣзи шумни думи и клетви не ме плашѣтъ; моятъ домъ е свещенъ, и въ него има много оржжия и баруть доста, а Неда е достойна, мжжки да ви посрещне. И мнозина други да се стекжтъ съ васъ, тя, като се надѣва на Божиата помощъ, смѣло ще ви посрещне, и борбата съ кръвъ ще се запечати. Но понеже вие сте носили на ржцѣ издѣхнѣлъ Кузмана и сте извървѣли дългъ нѣтъ, считамъ противозаконно азъ да захванѣ борба противъ васъ, и дългъ ми е да ви почитамъ. За туй нека всѣки единъ отъ васъ съ чиста съвѣсть се закълне въ името на най-милото си, че нѣма да упражни грабежъ вжтрѣ въ границитѣ на многострадалната Рѣка. Инакъ, мжже, вземете си клетвата назадъ, и отъ днесъ още нека се захване борбата, защото азъ никакъ не можъ да бѣдж честита, когато татковината ми е злочеста“.

Албанцитѣ дълго врѣме се чудихж на смѣлата женска природа. Най-сетнѣ всѣки единъ даде вѣра и клетва прѣдъ многолюдния народъ, че не ще упражнява грабежъ отсамъ гравитѣ на многострадална Рѣка.

Тогавя Неда дигнж мъртвеца, тежко брѣме, но леко за майчинитѣ ржцѣ; а цѣлиятъ народъ съ сълзи на очи, като

вълна се стече подиръ нея, а вратата на двора скръцна и издаде ревъ, като голѣмъ бикъ. Нѣмаше ни педя празно мѣсто, нито пътъ за минаване. Широкиятъ дворъ на оградата цѣлъ бѣше прѣпълненъ, и множество голѣмо стоеше навънъ. Тълпата съ болка на сърце се озърташе на всѣкъдѣ; всѣки за Кузмана милѣе, за него жали и иска да хване увисналата му глава, която се влатѣше, и да цѣлуе челото му.

Майката, натоварена съ скъпоцѣнното брѣме, гологлава, съ стенание се изкачи по рѣдкитѣ стѣпала на високата стѣлба и положи мъртвеца на високо легло, дѣто прѣстарѣла баба равнодушно очакваше, като бѣше прострѣла прозрачна свилена риза. — „Бабичко, какъ ти само сѣдишъ, и не проливашъ сълзи, когато всички други пицятъ плачътъ?“ Тази безчувствена жена съ кораво сърдце и въ черно расо е Фотина. Тя мнозина е изпроводила до мрачния гробъ, и честитѣ смъртни случки бѣхъ вкаменили хладното ѝ сърце; а щитѣтъ на молитвата бѣ укрѣпилъ умѣтъ ѝ. Ето тя, като скала, която разбива разяренитѣ вълни, не дава достѣпъ на сълзи и спокойно слуша оглушителния писъкъ. Тя съблѣче мъртвеца, и блѣснхъ безбройнитѣ рани. Майката, щомъ като видѣ ранитѣ, облѣни въ кърви, веднага като полудѣла, цѣла разтреперена, като че я гони ериния,¹⁾ закрива съ ржцѣ очитѣ си и като люшка главата си, както се люлѣе листъ на дърво, падна горката като полумъртва. Изведнажъ затекохъ се нѣколко жени, дигнахъ, като мъртва поблѣднѣла, опечалената майка и взехъ да поливатъ студена вода върху темето на главата ѝ, до като се свѣсти. Тя дълбоко издѣхна и отвори очи. Но за какво ѝ ги отвори? Пакъ за сълзи горещи, за плачъ и жалби голѣми!

И като положи въ корито голото тѣло, прѣстарѣлата баба почна да налива топла вода, която сама Неда — уви! — бѣше приготвила. Надѣваше се горката, живъ да омие мъртвеца! Черноризицата бабичка въ едно и сжщо врѣме и миеше Кузмановото мъртво тѣло, и монотонно пѣеше всрѣдъ таинствена тишина страститѣ на Иова и се присмиваше на земнитѣ блага. Пѣсенъта ѝ бѣше безчувствена, както и нейната фигура, но лѣеше се отъ устата ѝ, като порой, който тече изъ пѣсчливо легло и влачи полекичка бистри струи и уталожва жаждата на пѣтника. Тѣй и библията, сладъкъ балсамъ, усмирява всѣка душевна тѣга, а разказътъ трог-

¹⁾ Еринии — духове, богини на отмъщението.

ваше душата на насѣдалитѣ около нея жени. Само горката Неда тѣжеше и нито искаше да чуе за утѣха. Наближаваше вече краятъ на пѣсенъта, и опитната старица бѣше омила вече многооплаквания мъртвецъ, юнакъ отъ Рѣка. Тя кимна съ глава на другитѣ жени, за да възправятъ бѣлото като пролѣтень цвѣтъ Кузманово тѣло. И майката първа се спусна и безъ голѣма мъчнотия го дигна като цвѣте овѣхнѣло; а бабичката веднага го облѣче въ свилена риза тънка и прозрачна, като папужина, и подиръ туй наредъ — въ сърженото облѣкло, съ което Кузманъ се обличаше въ весели празнични дни. Тѣй съ стройна моминска пѣсенъ обличатъ младоженеца за вѣнчалень обредъ. Тѣй прѣмѣненъ и свѣтнѣлъ го прѣнесохъ въ висока стая, чудесна майсторска паправа, и го положихъ на мека постеля иѣнитѣ, които държахъ прѣвѣща въ нарежданията, насѣдахъ около него. Неда първа даде знакъ за печуто до тогава нареждане. Тя съ разилетена коса, катъ сложи рацѣ върху Кузмановитѣ гърди, тѣй почна да оплаква прѣмилото си чедо: „Кузмане, синко, Кузмане! Азъ се надѣвахъ, невѣсти съ радости пѣсни да те обличатъ за младоженецъ, и въ тази стая да гърмижтъ свадбени вити хорѣ. Съ писани цвѣти майсторътъ украси стѣнитѣ и тавана на младоженеската стая. Съ тържество се изпратихъ на годеницата ти привични дарове за свадбата, защото вече наближи денътъ за свадба. О, завистлива еждбо на Педното щастие! И сега вмѣсто свадбена пѣсенъ — ти слушашъ тѣжовла, и вмѣсто свѣтла брачна стая имашъ мрачна, въ хладния гробъ! Уви, нѣма да държъ твоє чедо въ рацѣ! Ти ми бѣше основа на къщата, съ тебе угасна родътъ ни; азъ нѣмамъ друга чедо, и не ми останъ друга надѣжда. Боже създателю на всичко! Загълхихъ родътъ на блаженпочивния Раде. Ето сега безпощадно погълна мрачната смъртъ! едничката му фиданка. Стойко бѣше еднородно чедо на Рада, и ти едничко на Стойка. Всички надѣхте славни борци въ биткитѣ! Уви, тѣга голѣма ме задушана! Нова рана отваря старата; синъ и сыругъ днесъ наведнажъ оплаквамъ. Горкана азъ, сабя диленица разрѣзва сърцето ми. И до днесъ още албанскитѣ племена съ страхъ и трепетъ произнасятъ името на баща ти, на широкогърдия сердаръ Стойка, обичния другаръ на побѣдата, който ги плашеше, както гладенъ орелъ подиланва зайци, когато ги нападне. Той погнѣ, като се борѣше въ Дебърца съ дервинъ Муча. И ти останъ младенче въ люлка; рас-

1) Въ оригинала — „мракетъ на ада“.

тѣше веселъ и засмѣнъ, буйно като фяданка; и когато азъ бѣхъ тѣжна, наскърбена, ти ми бѣше едничка утѣха, едничка радостъ. Съ възхищение слушаше денѣ и пощѣ, когато ти разказвахъ дѣлата на баща ти, най-сладки ти бѣхъ моитѣ думи. А като чу за неговото убийство, искри фърчахъ отъ пламенния ти погледъ, и като се червѣше отъ гнѣвъ, заклеваше се да отмѣстишъ за кръвта на баща ти. Замисленъ, отбѣгваше ти голѣмия шумъ на врѣстници, твърдо бѣше твосто рѣшение. На сънъ сънуваше ти битки, а на явѣ играчки ти бѣхъ оржията. Много пѣти съмъ гледала, какъ опасвашъ тежка сабя и вървишъ гордо гордо, на говоришъ таинствени думи, мислейки за битви и убийства. А подрастналь, ти извършваше дѣла, отъ които потреперваше всѣко неприятелско колѣно, и отъ устата имъ съмъ чувала свѣжи и вѣчнонеувѣхващи хвалби. Двуострата ти сабя възроди славна Рѣка, която, слѣдъ смъртта на славния ти баща като птица между остритѣ орлови нокти, страдаше отъ гнѣнитѣ дѣла на люти албанци. И ти сега нечезвашъ, мило чедо, за да получишъ дафиновъ вѣнецъ въ тази блажена страна, дѣто има печути удоволствия; тамъ дѣто сѣжтъ божествени хора, каквито ухото на смъртнитѣ людѣ досега нито е чуло: тамъ дѣто вѣковетѣ заминуватъ като часове въ пиршество, дѣто животътъ пѣма старостъ; тамъ дѣто срѣдъ цѣфналя ливада ще видишъ баща си. Като се фърлишъ въ неговитѣ прѣгрѣдки, кажи му всичко, що си сторилъ въ священата борба, като се би за отечество. И той, като разгърне своитѣ обятия за юнака си, сладко ще те цалуне, та може и горката Неда ще стане подиръ малко участница на радостта ви“.

Тѣй Неда нареждаше . . . а нейнитѣ безслѣзни очи бѣхъ като жаръ червени, защото слзигѣ ѝ, които, като отъ изворъ бликахъ и съхнехъ въ очитѣ ѝ отъ горещата ѝ вѣтрѣшна тѣга.

Между туй женитѣ съ приѣва си подѣехъ и отгланяхъ риданието; а и отвѣнка гжето натрупаниятъ народъ съ гласъ тѣжеше задружно. Два стройни женски хора нареждахъ всичко каквото, Кузманъ капитанъ, приживѣ бѣше сторилъ и казалъ. Кой ли може да изкаже всичко онова, що женитѣ нареждатъ, когато оплакватъ мъртвецъ? Тукъ се явихъ и оплаквахъ мъртвеца и майкитѣ, чийто синове бѣхъ въ Кузмановата вѣрна дружина и бѣхъ паднѣли ведно съ него. Като вземахъ него за поводъ, тѣ оплаквахъ синоветѣ си, които още се търкаляхъ непогребени въ Станъ и бѣхъ из-

ложени за плячка на орли и псета. Отъ всѣкъдѣ домътъ громко тътише отъ стенания . . . . Тогава Неда, като елень скочи бързо и се затече въ горната стая и съ гнѣвъ тъй извика и укори народа: „Мъже орачи! Що плачете и като жени проливате безполезни сълзи? Оставете плачътъ, и колцина между васъ има леки на крака и отъ Бога надарени съ крѣпки рацѣ, впрегнѣте веднага кола и се отправѣте въ Станъ. Тамъ на земята има polegнали непогребени храбри юнаци, вѣрна Кузманова дружина, чиста жертва за милата си родина. Поне мъртви прѣдайте ги на клетитѣ майки, които съ плачъ почтено ще погребятъ милитѣ си чеда; защото плачътъ и гробътъ голѣма е награда за умрѣлитѣ“.

Още не доизрече . . . Веднага скочихъ и се изправихъ четирма млади и лични момци, всички врѣстници и тичешкомъ извлѣкохъ трой кола. Тѣ нагласихъ дѣбовитѣ гѣжви и намазахъ съ катранъ колелата на оситѣ, впрегнѣхъ на всѣка кола чифтъ едноврѣстни черновласи волове. Отъ дѣнь душа и сърце тѣ се помолихъ на Бога и цятъ си пробихъ прѣзъ стрѣмни планини. Изпотени воловетѣ напрѣдвахъ, а по пътя шумно скърцанье се чуваше отъ търканьето на оситѣ. Побѣлѣлъ старецъ, много патилъ и видѣлъ, прѣдвождаше това шествие.

Догдѣто всичко туй се вършеше, клетницѣ дѣвойка, затворена въ тъмна стая, оплакваше своя другаръ, Кузмана. Коя бѣше тя? Мара черноока, неговата годеница. Стариятъ ѝ баща Тома възлагаше на нея едничката си надежда. Тя знаеше много занаяти, каквито дѣвойки упражняватъ съ вѣжнитѣ си рацѣ, било съ игла, или съ совалка. О, тя не дойде да вѣнчае съ нѣколко погребални цвѣта главата на своя годеникъ, защото въ Рѣка срамъ и позоръ е да се чуятъ момпски стопове. Момитѣ до женидбата си стоятъ като птици безврѣдни въ клетка затворени и плаватъ въ хаоса на мислитѣ, и само единъ Богъ ги вижда и стѣнитѣ на стаята разбиватъ тѣхнитѣ писъци. Тя, както си тъчеше платно, зачу плачътъ, и починѣхъ да се мѣркатъ въ главата ѝ печални мисли. Тогава се зададе и стариятъ ѝ баща, вѣстителъ, на злото, съ порой сълзи въ очитѣ: „Дѣще мила, извика той, настанѣ врѣме за сълзи горещи! Кузманъ паднѣ въ Станъ, убитъ, но побѣдителъ на врага. Въ кѣщи го оплакватъ жени въ жалейни дреха, и плачътъ достига до небеса!“ Тогава скромната дѣвица, като утан прѣдъ баща си тѣгата

на сърцето, показа се спокойна и нито заплака, но само пожълтъ, поблѣднѣ, като прозраченъ кехлибаръ. Старецътъ скоро излѣзе, като си мислѣше за другъ годежъ. Клетникътъ! Никога прѣзъ живота си той нѣма да държи въ рѣцѣтъ си, нито пѣкъ ще прѣгърне въ обитията си внуче целеначе! А дѣвойката, като останѣ на самѣ, зафърли бѣлъ убрусъ отъ глава, пролѣ порой горещи сълзи и въздишки отъ дѣнь-сърце. Тя разплете дълги плетенки и, като прѣзрѣ ангелската си красота, посипа съ пепелъ кждравитѣ си коси. Тя пицеше и плачеше и тѣй нареждаше:

„Олеле чудо, олеле тѣги, олеле день злочестенъ! За мене нѣма вече бѣлъ день, нито радостъ. За сълзи ми нѣма край, и само въ гроба ще намѣрѣ балсамъ на тѣгата си душевна! Кузмане, Кузмане, какъ тѣй ме напустѣ, дѣ оставашъ милата си годеница? Азъ вече не ще те видѣ, яхнѣлъ на врагъ конь, да носишъ свѣтло знаме побѣдно, нито да сянешъ между пѣргавитѣ върстници на веселото вито хорó! Ахъ, какъ не ти станѣхъ другарка, та като юнакъ обрѣжена съ сабя въ рѣка, вмѣсто тебе, да посрещѣ куршума и да умрѣ като твоя защитница! Ще излѣзишъ като вакханка въ планината, за да разскѣсамъ кръвожадитѣ ти убийци. Но, уви! Момитѣ се божатъ отъ бойния огънь; рѣката ми е немощна . . . Прѣдъ олтаря на Всевишния съ сълзи горещи гласѣтъ си ще издигнѣ, та може би нѣкакъ, Кузмане, творецътъ, смиленъ отъ молбитѣ ми, те възвърне живъ. Но, кой отъ майка роденъ ще избѣгне жилището на Ада? Смъртта е мощна! Нима Богъ за моя прищѣвка ще измѣни вѣчнитѣ природни закони?“

„Ще облѣкѣ черво расо и ще станѣ Богу слугиня, за да не може никой смъртенъ, ако ще би и ангелска хубостъ да има, да оскверни дѣвството ми, та дано съ денонощенъ плачъ и писъкъ умилостивѣ Бога, за да ме слѣе часъ по-скоро съ тебе въ покой на праведницитѣ. . . Често ти казвахъ: „Кузмане, не рискувай живота си въ бурнитѣ битки!“ Но ти, юнакъ надъ юнаци, прѣдпочиташе всичко въ опасностъ да изложишъ зарадъ злочеститѣ хора. И ето вече си мъртъвъ. И до когато вѣчната дрѣмка ми затвори клепачитѣ, ще те виждамъ сленъ, всрѣдъ глуха тишина, и на слѣпъ ще ми се явявашъ такъвъ, какъвто бѣше на земята. Уви, и ти слѣнце ярко, какъ днесъ тѣй ясно свѣтишъ? Не почиташъ ли юнака? Угасни тамъ нѣйдѣ въ морето и не изгрѣвай вече, като нѣма Кузмана!“

Това тя изрече. . . И веднага като полудѣла прѣобърна всички похѣщия наопаки, и все растѣше тѣгата ѝ. Тѣй оплакваше Мара най-милиа, най-драгия на сърцето си.

Тамъ блиско до село Галечникъ стои издигната рѣтлинка, цѣла насадена съ върби. До нея извира изворъ вода, и наоболо отъ край до край шумоли рѣчица; тя се извиа и лжкатуши, като змия влѣчуга и влѣче бистра и прозрачна като кристалъ водича. Едвамъ може да проникне до тамъ слънчева лжча. Тамъ първенъ закукува, върху сѣбчести вѣйки, куковица, като пролива звукове вѣжни, жални, за да извѣсти пролѣтѣта. Тамъ до стари върби, подъ сѣнка на хладовинка, уморениятъ замисленъ пѣтникъ, като слуша съ възторгъ шуртенѣто на водитѣ и ччуриканѣто на птицитѣ, не му се щѣ да си иде. А веселата и заслѣйна природа и тя му шепне: „човѣче, остани тукъ още малко!“ Тази рѣтлинка е вѣчно жилище на почижлитѣ и крие прахѣтъ на умрѣлитѣ отъ село Галечникъ. Царскитѣ рѣкотворни градини не сж тѣй привлѣкателни. Само тамъ вирѣе и цвѣти ситно и низко подлѣсково цвѣте, емблема на скърбъ, и гробоветѣ сж покрити като че ли съ пѣсно цвѣтенъ килимъ отъ тѣзи подлѣскови сини цвѣтя: тѣ сж тѣй нагжесто поникнали, щото нито педи земя може да се види. Пѣтникѣтъ отдалечъ още, като усѣти приятната миризма, неволно се спира; той забравя, пакждѣ е потеглилъ. Тамъ често жена съ чернъ убрусъ оплаква най-милото на свѣта. На върха на рѣтлинката единъ гробъ отъ бѣлъ и чистъ мраморъ личи между другитѣ. Надъ плочата има изяццо изваянъ черепъ съ другитѣ емблеми на смъртѣта. Подъ мраморния кръсть откъмъ западната страна има отворена дупчица, и вѣтрѣ въ нея блѣщука денѣ и ноцѣ кандилце. Тукъ почива Кузманъ капетанъ. Еднажъ въ годината на крайния върхъ отъ рѣтлинката излизатъ момитѣ отъ Рѣка съ подлѣскови вѣнци и възпѣватъ съ жаленъ гласъ Кузмановата слава. А всѣка вечеръ като пощенъ призракъ тамъ ходи дѣвица, облѣчена въ черно расо, погърбавена. Въ ржка държи маслениче, налива елей и пази деноноццо свѣтликата на кандилцето. Съ подлѣскови цвѣтя вѣнчава тя изяццо изваяния черепъ и, като пролива сълзи горещи, съ тихъ гласецъ плаче и нарежда драгия си годеникъ. Това е Мара, дълбоко нажалената Томина дѣвойка. Още сяе хубостѣта ѝ подъ расото. Нейниятѣ умиленъ погледъ фърля въ мечти и мисли вѣжната душа на юноша красавецъ. Но на погледа ѝ най-ясно личи мрачна душевна тѣга, а на лжчезарното ѝ гладко чело е изобразена

напрегната дълбока скърбъ. Тѣй лото нажалена тя служи въ Божия домъ като калугерица. А рѣзовиятъ цвѣтъ на нейното лице е поовѣхналъ отъ тѣгата. Чезне тя и лицѣ, като воекъ прѣдъ пламъкъ. Отъ день на день като странѣше повече отъ обществото, тя бѣше все замислена. Тя често си шепнѣше таинствени думи, а селянитѣ я наричатъ луда.

Слѣпъ просякъ прочутъ пѣвецъ, свирейки на двуструнна гусла пѣше тази пѣсень и азъ я вѣрно записахъ.

Срѣдъ смѣтний шумъ

(Г-ну Ат. Илиеву)

Срѣдъ смѣтний шумъ на страсти разражени,
Срѣдъ вихъра на ненависти и умрази,
Срѣдъ болното на злобитѣ киенѣе —
Да чуѣмъ друго нѣщо; слухъ напѣвамъ ази.

Да чуѣмъ къмъ доброто позивъ честни,
Къмъ правдата . . . О смѣшно ожиданѣе—
Да чакашъ свѣсть отъ гладнитѣ аслани,
И истината—отъ охоти бѣсни . . .

И колко жаръ, съкровища отъ сили
Въ борба безумна губѣтъ се безплодно!
А какъ сж нужни намъ сега, о братя мили,
За добъръ трудъ по благото народно!

София, Януари 1895

И. Вазовъ